

Католическата църква и усташкият национализъм в Хърватия по време на Втората световна война

Ирина Любомирова

Проблемът за връзката между национализма и религиите на Балканите е твърде важен, тъй като те играят съществена роля в развитието на региона. Въпреки че от 19 в. насетне национализмът става една от доминиращите идеологически системи, той не успява да измести религиите. Огромното им значение за националното обособяване на Балканите е особено ярко изразено при хърватите и сърбите. Вероизповеданието (римокатолицизъм или източно православие) е главният разграничителен белег между тези така близки в етническо и езиково отношение националности. За хървати и сърби религиозната им принадлежност е синоним на националната им идентичност. И докато сръбският национализъм намира религиозен израз в православията, то хърватският е традиционно свързан с Католическата църква¹.

Католицизмът спомага за националното оцеляване на хърватите през вековете и дава специфичен облик на хърватския национализъм. Макар и международна институция, от 19 в. насетне Католическата църква влиза в ролята на защитник на националните интереси на хърватите и подпомага тяхната освободителна борба (против австрийци, унгарци, сърби, италианци и т.н.). Тя дава на хърватите образовано духовенство, което функционира като "преднационална" интелигенция. То пък, от своя страна, допринася за хърватското национално пробуждане през първата половина на 19 в. Католическите свещеници активно се включват в националната борба на хърватския народ и дори я оглавяват, водейки я в името на спасението на

¹ Hobsbawm, E. Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality. Cambridge, 1990, p.70, 124; Rezun, M. Europe and War in the Balkans. Toward a New Yugoslav Identity. Westport, 1995, pp.15-16.

вярата и нацията. В този смисъл църквата играе голяма роля при раждането на модерния хърватски национализъм. Тя обаче не подкрепя крайните форми на национализма, които по-късно се разпространяват в хърватските земи и са свързани с кръвопролития, насилия и агресия².

В Австро-Унгария австрийците и унгарците са католици, така че хърватите принадлежат към религията на мнозинството. Тази ситуация коренно се променя в Кралството на сърби, хървати и словенци (след 1918 г.). Хърватските (католически) земи попадат под зависимостта на православна Сърбия и сблъсъкът на двете църкви (католическа и православна) и на двете национални идеологии (хърватска и сръбска) става неизбежен³. Конституционният принцип за “равноправието” на религиите в новото кралство не се спазва. Православната религия е считана за официално вероизповедание. Сръбската православна църква (СПЦ), макар и неофициално, играе ролята на “държавна църква”. Тя поема мисията “да сърбизира” всички несръбски националности в новата държава и става своеобразен инструмент на великосръбската пропаганда⁴.

Сръбските управляващи кръгове инициират открита борба срещу Католическата църква и с това още повече задълбочават сръбско-хърватския конфликт в страната. Религиозните права на католиците са нарушавани - връзките им с Ватикана са прекъснати, католическите училища са затваряни, а католическата преса е преследвана. Католическата църква не получава равен статут с православната дори фиктивно⁵. Всичко това показва, че кралският

² Dunn, D. (ed.). Religion and Nationalism in Eastern Europe and the Soviet Union. Boulder, Colorado, 1987, pp.9-12; Ramet, P. Religion and Nationalism in Yugoslavia. - In: Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics, (ed.), Duke University Press, Durham and London, 1989, pp.3-5, 415; Gellner, E. Nations and Nationalism. Oxford, 1983, p.72, 141.

³ Cesarich, G. Croatia and Serbia. Why is Their Peaceful Separation a European Necessity. Chicago, 1954, p.86; Wolff, R. The Catholic Church and the Dictatorships in Slovakia and Croatia, 1939-1945. – In: Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia, 1977, 88, br. 1-4, p.14.

⁴ Singleton, F. Twentieth Century Yugoslavia. New York, 1976, pp.194-195; Krišto, J. Katolička crkva i Nezavisna država Hrvatska 1941-1945. Knj.1, Zagreb, 1998, p.370.

⁵ Опитът, направен през 1935 г., да се сключи конкордат между Светата столица и кралство Югославия е посрещнат с ожесточена съпротива от страна на православната църква и накрая

режим е с ясно изразен антикатолически характер. Така сблъсъкът хървати-сърби придобива и специфична религиозна окраска. Тъй като религията е основният отличителен белег между хървати и сърби, пропагандата на католицизма става една от главните форми на хърватската съпротива срещу сръбската диктатура, наложена в междувоенния период. Католицизмът се преплита с различните националистически течения и се наблюдава своеобразна реклерикализация на хърватския обществен живот⁶.

След прокламацията на едноличния режим на крал Александър на 6 януари 1929 г. в страната се налага авторитарно управление. Освен силната дотогава умерена струя в хърватското национално движение (чийто изразител е Хърватската селска партия /ХСП/), която се бори за автономия на хърватите в рамките на Югославия, се появява второ течение - антиюгославско и сепаратистично. Твърде разочаровани от невъзможността да постигнат успех за хърватската национална кауза чрез парламентарни средства, сред крайните хърватски националисти, предвождани от Анте Павелич, се поражда идеята за организиране на националноосвободително движение на хърватския народ, което по пътя на въоръжената борба да извоюва отделяне от Югославия и създаване на самостоятелна и независима държава на цялата хърватска етническа и историческа територия⁷.

С налагането на кралската диктатура /и забраната на политическите партии в страната/ Католическата църква остава единственото влиятелно институционно тяло в Хърватия, което защитава народа срещу сръбския терор. Недоволството от унижителния статут на Католическата църква в държавата се трансформира във враждебност към самата държава. Църквата изпълнява национална роля - настройва хърватите на националистическа вълна, призовавайки ги към политическа борба. Католицизмът и

е осуетен. Вж. Sadkovich, J. Italian Support for Croatian Separatism, 1927-1937. New York, 1987, p.196, 203-204; Falconi, C. The Silence of Pius XII. Boston, 1970, p.268.

⁶ Jelavich, B. History of the Balkans. Cambridge University Press, 1983, v.2, p.203; Alexander, S. Church and State in Yugoslavia since 1945. London, Cambridge University Press, 1979, p. I.

национализмът тясно се преплитат в хърватските земи. Духовенството все повече се обвързва с хърватското национално движение и приема идеята за хърватската независимост⁸.

Национализмът и католицизмът са не само две основни, но и много тясно свързани идеи в усташката идеология. Хърватските националисти често издигат лозунги, като "Бог и хърватите"⁹. За тях патриотизмът е неделим от вярата. Католицизмът се възприема като белег на хърватската национална принадлежност. Усташите го идентифицират с хърватската нация и хърватския национализъм. За тях "хърват" е синоним на "католик"¹⁰. Усташите отстояват тезата, че съхранявайки вярата си, хърватите са съхранили и своята народност¹¹.

В често обръщение в усташката идеология е и въпросът за вековните връзки и лоялността на хърватите към Ватикана. Националистите представят хърватския народ като "избран", акцентирайки върху неговата историческа мисия на "щит" на католицизма и папството срещу източните инвазии на византийци, османци, сърби и други народи. Усташите не пропускат случай да припомнят, че поради тази причина векове наред Хърватия е наричана от папите (за първи път от Лъв X) "стена" или "крепост" на католицизма и християнството¹².

След разгрома на Югославия в резултат на германската агресия, в новосъздадената на 10 април 1941 г. Независима хърватска държава /НХД/ се налага авторитарният режим на А. Павелич. Забранени са всички политически партии, освен усташката организация - така държавната власт се концентрира

⁷ Кочанков, Н. Независимата хърватска държава и България в европейския Югоизток (1941-1944). Дисертация за присъждане на образователната и научна степен "доктор". София, 1995, с.16.

⁸ Централен държавен архив (ЦДА), ф.176, оп.5, а.е.1742, л.20; оп.6, а.е.1742, л.20; Matković, H. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Kratak pregled. Zagreb, 1994, p.109.

⁹ Hrvatski narod (HN), br.10, 14.IV.1939; Dedijer, V. Vatikan i Jasenovac. Dokumenti. New York, 1992, p.141.

¹⁰ HN, br.90, 13.V.1941; Hrvatski glas, br.85, 13.V.1941; br.165, 1.VIII.1941; Alexander, S. The Triple Myth. The Life of Archbishop A. Stepinac. New York, 1987, p.20.

¹¹ Nedelja, br.14, 6.IV.1941; Hrvatska smotra, br.7-10, 1943, p.435.

¹² HN, br.21, 30.VI.1939; Dedijer, V. Op.cit., p.71; Falconi, C. Op.cit., pp.265-266.

в усташки ръце. Хърватия е териториално орязана – въпреки че получава Босна и Херцеговина, тя губи по-голяма част от Далмация, Междумурието и Бараня, а останалата територия на НХД е разделена с демаркационна линия между Италия и Германия и на практика е окупирана.

Властта в новата държава се оказва нестабилна. След бунта на сърбите от юли-август 1941 г. в страната цари хаос и беззаконие. Усташите водят неразумна политика спрямо малцинствата, особено срещу сърбите, които са една-трета от населението на страната¹³, и ги настройват против себе си. Територията на НХД се покрива със затвори и лагери /като Ясеновац, Стара Градишка, „Даница” при Копривница, Керестинец, Лепоглава и др./, където хиляди хора губят живота си, без разлика на вяра или националност. Всички те са противници на усташкия режим – сърби, евреи, цигани, комунисти-партизани, симпатизанти на ХСП и др. Много хървати, които в началото приемат НХД като осъществяване на мечтата си за национална държава, се разочароват, като някои влизат в партизанските редове. Комунистите се опитват да завземат по въоръжен начин властта и да създадат нова хърватска държава в състава на федерална Югославия. Така усташите, нямайки подкрепата на мнозинството от хърватите, удържат властта си с помощта на немската военна сила и държавния терор¹⁴.

Целта на новите управници е да изградят не просто независима, а католическа хърватска държава, която да бъде бастион срещу православния Изток и най-вече – срещу сърбите. Със създаването на НХД, според тях, са налице всички условия за свободното изповядване на католицизма. Усташите са горди, че за първи път след 1918 г. в хърватските земи католическото вероизповедание се превръща в покровителствана и толерирана от държавата религия, т.е. в един вид държавна религия. Именно поради тази причина

¹³ Процентът на сърбите в Хърватия е твърде висок – те са 1,9-2 млн. от общо 6-7 милионното население на НХД.

¹⁴ HDA (Hrvatski Državni Arhiv), Glavno zapovjedništvo oružništva NDH, P. Br. 3990/taj od 11. IX. 1944 i P. Br. 4031/taj. od 20. IX. 1944., kut. 1.

католицизмът в НХД се налага като един от основните компоненти в тяхната идеология и пропаганда¹⁵.

Освен католицизъм изключително смесеното етническо население на НХД /хървати, сърби, мюсюлмани, евреи, цигани и др./ изповядва и другите основни световни религии - православие, ислям и юдаизъм. В това отношение интерес предизвиква становището на официалните власти по религиозния въпрос в страната. От трибуната на хърватския Сабор /парламент – б.а./ те заявяват, че новият режим "гарантира" свободата на вероизповеданието и "пълната равноправност" на изповядваните в Хърватия религии. Тяхната теза е, че в НХД не се извършва дискриминация на религиозна основа, като се опровергават обвиненията на чуждата пропаганда, че авторитарните и тоталитарните държави са противници на религията и религиозните свободи¹⁶.

От изявленията на Павелич и министрите се остава с впечатление, че усташкият режим провежда политика на „верски либерализъм“. Повечето от усташите, обаче, които са "предани и фанатични католици", не са толерантни към никоя друга вяра. Хърватският национализъм, комбиниран с религиозен фанатизъм, проявява нетърпимост към другите националности, раси и религии. В НХД се повтаря ситуацията от времето на Югославия - с единствената разлика, че привилигираното положение на православните и православната църква сега се заема от католиците и тяхната църковна организация¹⁷.

Усташите прокламират, че НХД е държава на две религии - католицизъм и ислям. Всеки техен привърженик се ползва с всички политически права в страната. Пропагандата поддържа тезата, че католическото и мюсюлманското вероизповедание имат възможност за

¹⁵ Hrvatski glas, br.68, 22.IV.1941; Katolički tjednik, br.23, 8.VI.1941; HN, br.163, 27.VII.1941; Nezavisna Država Hrvatska, br.10, 5.III.1942.

¹⁶ HDA, f.211, kut.39, Zapisnik IV sjednice Sabora 25.II.1942, pp.161-162; Katolički tjednik, br. 31, 3.VIII.1941; br.47, 23.XI.1941; HN, br.362, 26.II.1942; Pavelić, A. Hrvatska pravoslavna crkva. Madrid, 1984, p.13.

свободно развитие в Хърватия. В същото време православната ("гръкоизточната") вяра не се признава от държавата и е поставена извън закона¹⁸. Понеже в национален аспект усташите приравняват мюсюлманите с хърватите, то те обявяват новата държава за католическа. Министър Миле Будак не скрива намеренията на управляващите да вземат всички мерки НХД да бъде очистена от сърбите, евреите и циганите и да стане "сто процента католическа"¹⁹. Когато през април 1941 г. Павелич поема властта, той назначава много свещеници за свои съветници, както и на най-висши държавни и усташки постове. Затова не е случаен фактът, че мнозина от усташките идеолози са духовници.

За усташите католицизмът не е просто религиозна доктрина, а антисърбизъм, антисемитизъм, антикомунизъм и средство за популяризиране на тяхната идеология сред масите. Националистите използват такъв традиционен фактор като религията, за да привлекат на своя страна част от вярващото население в Хърватия. Съществува и друга причина (още от междувоенния период) за силния католицизмът на усташите - надеждата им, че ще постигнат хърватския национален идеал с италианска помощ. И тъй като Италия е свързана с Ватикана, то католицизмът на хърватските националисти е логичен, както и тяхното желание да активизират отношенията между Хърватия и Светата столица. Друга причина усташите да отделят голямо внимание на религиозния въпрос е фактът, че католицизмът е силно оръжие против марксисткия материализъм и атеизъм²⁰.

Усташките дейци обаче не се интересуват много от религиозните догми и теологичните въпроси. Те пропагандират католицизма не защото е "единствената правилна и истинска религия" в света, а защото спомага за националната диференциация в етнически и религиозно смесените хърватски

¹⁷ National Archives and Record Administration (NARA), Washington, D.C., M 1203, doc.860H.00/1389, p.5.

¹⁸ Katolički tjednik, br.23, 8.VI.1941.

¹⁹ Цит. по Maclean, F. Disputed Barricade. London, 1957, p.162.

²⁰ Katolički tjednik, br.26, 29.VI.1941; Seton-Watson, H. Fascism, Right and Left. – In: Journal of Contemporary History, 1966, br.1, pp.184-185.

земи. Усташите идентифицират католицизма с хърватството. Така той добива национално-политически характер с оглед на разграничението между хървати-католици от сърби-православни. В Хърватия религиозните различия между католици и православни се изтъкват много повече, отколкото между християни и мюсюлмани. Новите хърватски управници не предприемат "кръстоносен поход" срещу исляма, а тъкмо обратното - толерират това вероизповедание в НХД заради тактическите си съюзнически отношения с мюсюлманите в Босна и Херцеговина. Техните удари са насочени срещу православието, което също е християнска религия. За тях то е враждебно, защото е "сръбско". Това само по себе си доказва, че католицизмът за усташите не е просто религиозна доктрина, а оръжие срещу православието, а оттам - и срещу сърбизма²¹.

Националистите използват верската нетърпимост на Католическата църква към "схизматиците", за да се разправят със своите противници. Така борбата за надмощие в хърватските земи между католицизма и православието няма характер на религиозна война, а по-скоро - на национална борба между хървати и сърби. Няма никакво съмнение, че атаката срещу православието означава разправа със сърбите, защото не "отклонението" на православните теологични догми и религиозни ритуали от католицизма тревожи хърватските сепаратисти, а здравата връзка, която съществува между православаната църква и сръбското национално съзнание. Усташите често признават, че те не са против православието изобщо, а против сърбизма и СПЦ²².

За да нанесат удар върху сърбизма, националистите предприемат сериозна атака срещу Сръбската православна църква. Те са силно

²¹ NARA, Office of Strategic Services (OSS). State Department Intelligence and Research Reports, Part IV, Germany and Its Occupied Territories during World War II, pp.26-27; Ramet, P. Op.cit., p.47.

²² И преди, и по време на войната те не преследват българи, румънци, украинци и руснаци на територията на Хърватия, което е доказателство, че атаката не е срещу православието, а конкретно - срещу сърбите. Вж. Rojnica, I. Susreti i doživljaji. Razdoblje od 1938 do 1975 u mojim sjećanjima, knjiga prva (razdoblje od 1938 do 1945). Munchen, 1969; Zagreb, 1994, p.112; Mužić, I. Pavelić i Stepinac. Split, 1991, p.47.

обезпокоени от две обстоятелства - първо, в Източна Европа православната църква винаги е била държавна /“цезаропапска”/ църква, трансформирайки се през 19 в. в национална, и второ - през периода на османската зависимост тя има изключителна роля за съхранението на сръбския национален дух. На усташите е добре известна ролята на СПЦ в появата и развитието на сръбския национализъм, както и прякото участие на духовенството в политиката²³.

Твърде показателно за отношението на усташите към православието и православната църква е становището на Павелич, изразено на заключителното заседание на Сабора на 28 февруари 1942 г. Поглавникът развива тезата, че в НХД "никой не закача православието", но властта не може да позволи съществуването на СПЦ на територията на своята държава. На тази църква той гледа като на политическа организация, чиято дейност е насочена против самото съществуване на Независимата хърватска държава²⁴. Усташите обясняват непримиримата си позиция към православната църква в НХД с обстоятелството, че тя е "съставна част на сръбската държава", която не може да се разпорежда на хърватска територия. Тяхната позиция е, че в НХД може да се допусне съществуването само на национална хърватска православна църква, която да бъде под надзора на хърватската държава²⁵.

На практика СПЦ е забранена и преследвана в Хърватия. С правителствена наредба от 18 юли 1941 г. се забранява употребата на термина "Сръбска православна църква" (или религия), и се заменя с някогашния (употребяван преди 1918 г.) "гръкоизточна църква" (или вяра)²⁶. Православните, подобно на евреите (които носят жълта звезда), са принудени да носят отличителна синя лента с буквата "П" (за "православен"). Повечето от православните черкви и манастири са разграбвани, разрушавани, изгаряни или превръщани в католически. С друга наредба от 11 ноември 1941 г. е

²³ Ramet, P. (ed.). Eastern Christianity and Politics in the XXth Century. Durham, Duke University Press, 1988, p.237.

²⁴ Ustaška misao. Poglavnikovi govori 12.X.1941 - 12.IV.1942. Zagreb, 1942, p. 65, 67.

²⁵ HDA, f.211, kut.6, pp.1124-1126; kut.39, pp.161-162; Pavelić, A. Op.cit., pp.8-12, 15; Spomenknjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10.IV.1941 - 10.IV.1942. Zagreb, 1942, p.78.

²⁶ HN, 21.VII.1941.

конфискувано имуществото на Сръбската православна църква в НХД²⁷. Сръбските свещеници са сред първите, които стават жертва на усташкия терор. Те са масово избивани, депортирани и изпращани в концентрационни лагери. Мнозина от тях намират спасение в Сърбия. Така СПЦ на територията на НХД е практически ликвидирана²⁸.

Хърватските националисти решават да прибегнат до асимилация на сърбите по пътя на приобщаването им към Католическата църква. Те се надяват, че православните лесно ще забравят сръбската си идентичност, ако се се принудят да изоставят своята религия. Усташите предприемат религиозна политика на покатоличване на православно население в НХД, ръководейки се от националистически подбуди и интереси, а именно – пълното хърватизиране на новата държава, превръщането ѝ в етнически и религиозно хомогенна държава. Затова смяната на вероизповеданието не е религиозен, а национален въпрос в страната²⁹.

Един от парадоксите в усташката идеология е, че новите управници смятат сърбите за враждебен на хърватите народ, и същевременно ги обявяват за неразделна част от хърватската нация, за "хървати", които през османския период са приели православието. Усташите застъпват тезата, че в миналото в хърватските земи живее само католическо хърватско население, една част от което впоследствие приема православието или исляма. Те пропагандират, че след ликвидирането на Югославия няма причини тези "хървати" да не бъдат "върнати" към „вярата на прадедите" си³⁰. Официално акцията по покатоличването се обявява за "рекатолизация" или

²⁷ Hrvatski glas, br.77, 3.V.1941; Katolički tjednik, br.23, 8.VI.1941; Narodne novine, 19.VII.1941; Alexander, S. Church and State..., pp.22-25.

²⁸ ЦДА, оп.8, а.е.1153, л.55; HDA, f.1561, SDS RSUP, Kut.5, 001.1–Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, p.195; Kut.83, šifra 001.1 Crkveni problemi (Arhiva Hansa Helma), pp.121-135; Hrvatska straša, br.96, 27.IV.1940; Katolički tjednik, br.19, 11.V.1941.

²⁹ Djilas, A. The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919-1953. Harvard University Press, 1991, p.122; Krišto, J. Op.cit., p.370.

³⁰ HN, br.859, 14.X.1943; br.1122, 30.VIII.1944; Spomen-knjiga..., p.77.

"рехърватизация". Едва след приемането на католицизма усташите обещават да признаят хърватските сърби за пълноправни граждани на НХД³¹.

Във връзка с прилагането на "Закона за преминаването от една вяра към друга" от 5 май 1941 г.³², според който всеки желаещ да промени вярата си трябва да получи разрешение от местните усташки власти /след което свещениците могат да извършат самия ритуал/, през юли с.г. Министерството на правосъдието и вероизповеданието издава "Напътствия за верските прекръщавания" до католическия ординариат. По този начин държавата се намесва пряко в работите на Католическата църква. Министерството на вътрешните работи пък издава окръжно, с което местните власти се предупреждават да не издават разрешителни на интелигенцията и икономически заможната част от сръбското население. На църковните власти директно се забранява да приемат тези социални прослойки в лоното на Католическата църква. Акцията по покатоличването се превръща в институционазирана държавна политика³³.

Смяната на вероизповеданието на сърбите се осъществява главно през лятото и есента на 1941 г. и се свързва с прилагане на насилствени мерки. Мнозинството от населението, което минава към католицизма, го прави под страх от терор, надявайки се по този начин да запази живота и собствеността си. В редица области се наблюдава покатоличване на цели села и региони³⁴.

Гоненията и опитите за насилствена смяна на вярата обаче не дават резултат и вместо да решат, изострят още повече сръбския въпрос в Хърватия. Православните се включват все по-масово в четническите и партизанските редове. Властите в Загреб са принудени да променят политиката си спрямо сръбското население. За тях вече става ясно, че православието не може да се

³¹ Hrvatska straža, br.26, 29.VI.1941; HN, br.1079, 9.VII.1944; br.1108, 13.VIII.1944; Pavelić, A. Op.cit., p. 3, 15.

³² Narodne novine, br.19, 5.V.1941; Hrvatski glas, br.79, 6.V.1941.

³³ HDA, f.218, kut.4, br.420-B-1941; kut.5, br.715-B-1941; kut.6, br.1075-B-1941; ЦДА, ф.176, оп.8, а.е.1034, л.15; Katolički list, br.39, 1.X.1941; Čulinović, F. Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd, 1970, p.350, 353-354.

³⁴ HDA, kut.11, br.3000/1941; kut.13, br.4119-B-1941; Hrvatska straža, br.20, 18.V.1941; Boban, L. Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943. Vol.2, Zagreb, 1988, p.14.

ликвидира на територията на НХД. Тогава те започват да търсят начин за поставянето му в служба на държавата и под контрола на властта. От пролетта на 1942 г. се наблюдава прилагане на по-умерена национална и религиозна политика спрямо сърбите в страната. Постепенно за тях се заговоря като за част от хърватската нация, за „хървати от православната вяра”³⁵.

През април 1942 г. усташите се ориентират към основаването на национална православна църква в хърватските земи - Хърватска православна църква (ХПЦ)³⁶. Тя се обявява за равнопоставена с всички останали вероизповедания в страната. Уставът ѝ се изработва по подобие на този на СПЦ. В него обече се вмъкват членове, които показват хърватския характер на църквата - служебният език е хърватският, тя си служи с латиницата за писмени нужди, а духовните лица са държавни чиновници, които полагат клетва за вярност пред хърватската държава и Поглавника. Както първият патриарх, така и митрополитите се назначават пряко от Павелич³⁷.

С основаването на ХПЦ усташите намират опора сред малцина православни свещенослужители - главно руснаци, черногорци, украинци и т.н. и твърде малко сърби. Поради тази причина Павелич назначава руския свещеник Гермоген за митрополит на Загребската митрополия на ХПЦ със седалище в Загреб. Отварят се затворени православни черкви и в тях отново се вършат служби и обряди. В крайна сметка обаче реалното политическо положение на православните не се променя. Насилието срещу тях не спира до края на войната, макар че покатоличванията стихват³⁸.

³⁵ ЦДА, ф.176, оп.20, а.е.365, л.33; Jelić-Butić, F. Četnici u Hrvatskoj 1941-1945. Zagreb, 1986, p.31; Krizman, B. Ustaše i Treci Reich. Zagreb, 1986, Vol.1, p.235

³⁶ HN, br.394, 4.IV.1942; Narodne novine, 7.IV.1942.

³⁷ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1.27, 10.04.1945, pp.7-8; ЦДА, ф.166, оп.1, а.е.758, л.196-197; ф.176, оп.8, а.е.1154, л.9-10; оп.15, а.е.33, л.95; Narodne novine, br.77, 7.IV.1942; br.123, 5.VI.1942; HN, br.443, 6.VI.1942; br.1051, 4.VI.1944; Poglavnik Nezavisne države Hrvatske Dr Ante Pavelić svome narodu. Govori. (Zakonska odredba o osnutku Hrvatske pravoslavne crkve). Sv.2, Karlovac, 1942, pp.9-10.

³⁸ ЦДА, ф.176, оп.8, а.е.1154, л.10; Narodne novine, br.1123, 5.VI.1942; HN, br.445, 9.VI.1942; Nova Hrvatska, br.132, 9.VI.1942.

Централно място в религиозната политика на усташкия режим обаче се отрежда на отношението му към Католическата църква в НХД. Този въпрос е твърде дискуссионен в литературата и над половин век е интерпретиран крайно необективно и с националистически и идеологически предубеждения. През 40-60-те години на 20 в. в името на "интернационализма" и „хърватско-сръбската дружба и сътрудничество" въпросът за усташите, НХД и Католическата църква почти не се дискутира в Хърватия. Това позволява историята да се фалшифицира - особено от сръбските автори, които са тенденциозни и прокарват тезата за антисръбския и антиправославния характер на Католическата църква и Ватикана и за "усташко-свещеническата колаборация"³⁹.

След настъпването на политическите промени в Хърватия през 1990 г. хърватските историци вече имат възможността да изследват обективно историята на НХД. За първи път те дават положителна оценка на делото на архиепископ Алойзие Степинац и му правят истинска реабилитация. Днес могат да се намерят доста монографии, които третираат темата за църквата и държавата във военния период. Но в хърватската или чуждата историография и сега няма нито едно монографично изследване, в което всеобхватно да се разглеждат всички аспекти на усташкия национализъм и връзката му с религията и църквата в създадената по време на войната хърватска държава. Днес, когато изворовият материал по тази тема става по-достъпен, този въпрос изисква ново и правдиво осветление.

Десетилетия наред в марксистката историческа литература е наложена тезата за сътрудничеството на Католическата църква с усташкия режим - с цел тя да бъде дискредитирана. Църквата е обвинявана, че е дала подкрепата си на усташката власт и е участвала във военните престъпления - най-вече в насилственото покатоличване на сърбите в НХД. Това е използвано като

³⁹ Novak, V. *Magnum Crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj (1918-1945)*. Zagreb, 1946; Beograd, 1986, p.229, 620; Čulinović, F. *Dokumenti o Jugoslaviji*. Zagreb, 1968, p.421; Colić, M. *Takozvana NDH 1941*. Beograd, 1973, pp.364-371; Petranović, B., M. Žečević, *Jugoslovenski federalism. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd, 1986, v.1, p.668.

предлог за многобройните следвоенни присъди и репресии, които управляващата Югославска комунистическа партия предприема срещу нейни дейци⁴⁰.

Трябва да се има предвид обаче, че тази теза се налага от самите усташи, и то още през военните години. Хърватският национализъм е по-точно свързан с вярата и църквата, отколкото с държавата, която векове наред не е съществувала. В аграрните общества, като хърватското, църквата играе важна роля, а религията допринася за формирането на хърватската национална идентичност. Освен това католиците са най-големият дял от населението на НХД и са твърде религиозни. Това превръща Католическата църква в една от най-силните и авторитетни институции в страната, чието мнение новото правителство не може да пренебрегва⁴¹.

Усташите отчитат обстоятелството, че въпреки универсализма на християнското учение, Католическата църква се съобразява с хърватския национализъм. Също така, поради националната роля, която играе в хърватската история, както и поради традиционната ѝ конфронтация с православието, усташкото правителство вижда в нейно лице естествен съюзник, и разчита на помощта ѝ в борбата си за създаване на национална католическа държава. Затова управляващите среди полагат сериозни усилия да получат подкрепата на католическата йерархия. Това би придало легитимност на режима пред света, а признанието на Ватикана би заздравило международната позиция на НХД⁴².

За целта "тесните отношения" между църквата и държавата широко се пропагандират. Новите управници представят себе си като "най-добрите", "истински" и "предани" католици в Хърватия. Тяхната идеология и политика се обличат в католически одежди. В пропагандата си те представят усташеството за хърватско национално движение с ярко изразен религиозен

⁴⁰ Особено съдебното преследване срещу Загребския архиепископ А. Степинац през 1946 г. и много други изгънати църковни служители.

⁴¹ ЦДА, ф.1931, оп.1, а.е.32, л.6; Djilas, A. Op.cit., p.114.

⁴² Matković, H. Op.cit., p.111.

характер, за "богоугодно" движение (борещо се с враговете на Бога - еврейството, масонството и комунизма), с което Католическата църква няма причини да не сътрудничи. Според усташите връзката трябва да е двупосочна - тяхното движение да спомага за възпитанието на хърватите в католицизъм, а "верско задължение" на църквата е да насажда националистически дух сред населението и да го насочва към редовете на усташкото движение⁴³.

През междувоенния период усташите поддържат връзка с духовенството, най-вече в Босна и Херцеговина. Те се нуждаят от подкрепата му за организиране на съпротивата на хърватския народ. Усташкото движение има сериозни позиции сред клерикалните кръгове - институти, католически гимназии и общества (като "Домогой", "Крижари", "Католическа акция") и т.н. Национализмът се разпространява и в семинариите⁴⁴. Истинските основи на "лоялното сътрудничество" обаче се поставят след основаването на НХД. След 10 април религиозните празници в Хърватия се честват като държавни; представители на висшето държавно и усташко ръководство присъстват на църковните служби; в училищата, армията и администрацията се налага католически дух; отварянето на Сабора, както и усташките събрания из страната се съпровожда с литургии и т.н. Самият Павелич често се среща с духовници и афишира лоялността си към църквата и желанието си да превърне Хърватия в католическа държава⁴⁵.

Разбира се Католическата църква не може да не бъде доволна от "католическия" характер на Хърватия и изобщо от новата религиозна политика на усташкия режим. Националистите проповядват католицизма като държавна религия. В лицето на тяхното движение католическото духовенство вижда кръстоносен поход против православието. Успехът на усташите сред младежта и селячеството намира отзвук и сред част от католическото

⁴³ NARA, RG 165, 19 RAY Box, 12; Trifkovic, S. The Ustaša Movement and European Politics, 1929-1945. Ph.D. Thesis, University of Southampton, 1990, p.398; Mužić, I. Hrvatska politika i jugoslavenska ideja. Split, 1969, p.232.

⁴⁴ Hrvatska straža, br.14, 18.I.1940; Hrvatska smotra, br.7-10, 1943, pp.444-446.

духовенство, което гледа на тях като на съюзници в борбата против комунизма⁴⁶.

Мнозинството от хърватските свещеници са патриоти, които през междувоенния период искат да видят своя народ освободен от сръбска доминация. Те добре разбират, че това може да се постигне само по пътя на създаването на хърватска национална държава. Затова някои от тях симпатизират на усташкото движение, виждайки в него едно национално движение, което преследва справедлива цел - освобождение и обединение на хърватските земи. Затова духовенството реагира позитивно на акта от 10 април 1941 г. - след горчивия опит в Югославия то приема с радост основаването на НХД. Усташкото движение е католически фундирано, затова и църквата разчита, че тя и властта ще работят заедно за добруването на хърватския народ. Католическата църква е доволна от влиянието, с което се ползва в НДХ. Броят на католиците в страната се увеличава, а материалното ѝ положение се подобрява⁴⁷.

При това църквата се ползва с привилигиран статут в НХД, даден ѝ от режима – в Сабора има духовни лица, епископите се ползват със свобода на дейност в своите диоцези и на връзките си със Светата столица. Затова и първата фаза в отношението на църквата към новата власт е на одобрение. При това, според канона на Католическата църква, всяка власт е дадена от Бога и църквата трябва да си сътрудничи с нея. Клирът дори не се вълнува от формата на политическото управление на НХД – всяка може да е добра, стига режимът да е “праведен”, т.е. католически, а църквата да се ползва със свобода на действие, за да изпълни духовната и социалната си функция⁴⁸.

⁴⁵ ЦДА, ф.176, оп.8, а.е.1250, л.115; HN, br.21, 30.VI.1939; br.75, 28.IV.1941; br.456, 21.VI.1942; br.677, 10.III.1943; br.762, 22.VI.1943; Katolički tjednik, , br.11, 16.III.1941; br.36, 7.IX.1941.

⁴⁶ Laquer, W. Fascism. A Reader's Guide. Analyses, Interpretation, Bibliography. California, 1978, p.13, 16, 18, 19.

⁴⁷ HDA, f.1561, SD, RSUP SRH 013.0, kut.22 – 013.0.2, p.316, 319; Pavlowitch, S. The Improbable Survivor. Yugoslavia and It's Problems, 1918-1988. Columbus, Ohio State University Press, 1988, p.101.

⁴⁸ Katolički tjednik, br.26, 29.VI. 1941, br.27, 6.VII.1941, br.28, 13.VII.1941; br.30, 27.VII.1941.

Акът от 10 април открито е приветстван от църковните лидери - най-вече от А. Степинац (Загребски архиепископ) и И. Шарич (архиепископ на Босна и Херцеговина), както и от много други духовни лица, църковни организации и дружества. Безспорно е, че в началото редица висши духовници симпатизират на усташите и подкрепят режима им. Още през юни 1941 г. в Загреб се провежда епископска конференция, която одобрява създаването на НХД. Някои от духовниците стават идеолози и пропагандатори на усташизма, други се издигат на различни постове в усташката йерархия, трети участват в националистически религиозни организации (като "Крижари"), четвърти служат като персонал в концентрационните лагери и т.н. Мнозина от католическите духовници, особено нисшият клир, и най-вече францисканците дори се включат в редовете на усташкото движение. Това е обяснимо, като се има предвид, че те защитават католическата кауза в етнически и религиозно смесените региони (най-вече Босна и Херцеговина), където католиците са малцинство⁴⁹.

След известно обтягане на църковно-държавните отношения през 1942-1943 г., след италианската капитулация през септември 1943 г. започва нова фаза на подобрение в отношенията между Степинац и Павелич в името на общата борба против партизаните. С интернационализма си комунистите заплашват да ликвидират хърватската независимост. Затова и Католическата църква е обладана от нова вълна на патриотизъм и вяност към НХД. Най-ясно тази позиция е отразена в пасторалното писмо на католическите епископи от 24 март 1945 г., след проведената от тях епископска конференция в Загреб. Писмото защитава правото на хърватите да имат своя държава, подобно на останалите нации по света⁵⁰.

Това, че Степинац твърдо стои на позицията за запазването на суверенната хърватска държава, не значи, че подкрепя усташкия режим.

⁴⁹ Pavlowitch, S. Op.cit., p.110; Jelić-Butić, F. Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941. – In: Časopis za suvremenu povijest, 1969, br.1-2, p.77; Falconi, C. Op.cit., p.302.

⁵⁰ HDA, f.1561, SDS RSUP, Kut.5, 001.1–Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRI, p.231; Mužić, I. Hrvatska politika ..., p.247.

Изворите сочат, че отношенията църква-държава съвсем не са толкова идилични, колкото ги представя усташката, а по-късно и комунистическата пропаганда. На тяхна база след 1990 г. в историографията се правят опити за основна преоценка на възгледите за ролята на Католическата църква в Хърватия по време на войната. Активно по този въпрос напоследък работи хърватският изследовател Юре Кришто⁵¹.

Степинац вижда двете заплахи за църквата в лицето на комунизма и нацизма. Той споделя Ватиканската теза, че нацизмът е по-малкото зло, което съвсем не означава, че му симпатизира или го подкрепя. И това е напълно разбираемо, като се има предвид, че Хитлер е антихристиянски настроен. Висшите хърватски духовни власти не защитават нацистката, фашистката или усташката идеология, тъй като всички те застрашават моралните устои на обществото и са против същността на християнството⁵².

Още от самото начало Загребският архиепископ не одобрява асоциирането на НХД с Германия и нацистката идеология. От немските документи става ясно, че той е възприеман крайно критично от нацистите. Степинац храни и сериозни резерви към италианците, заради териториалните им претенции към Истрия и Далмация⁵³. Той не симпатизира и на усташите. Архиепископът е по-скоро патриот, който подкрепя линията на умерения

⁵¹ Krišto, J. Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. - In: Časopis za suvremenu povijest, br.3, 1995, pp.461-474; Krišto, J. Odnos Katoličke crkve prema Židovima u vrijeme NDH, 1941-1945. In: Antisemitizam, holocaust, antifasizam, Židovska općina Zagreb, 1996, pp.139-147; Krišto, J. Vjerski prijelazi u NDH - primjer šibenske biskupije. - In: Časopis za suvremenu povijest, br.2, 1997, pp.235-248; Krišto, J. Katolička crkva i Nezavisna država Hrvatska 1941-1945. Knj.1-2, Zagreb, 1998; Krišto, J., Crkva i država. Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. - In: Dijalog povjesničara-istoričara, 1, Pečuh, 20.-22.studenoga 1998., prir. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 2000., pp.189-205; Krišto, J. Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Globus, Zagreb, 2001; Krišto, J. Postupci Talijana prema Hrvatima od 1941 do 1943 prema crkvenim vrelima. - In: Zbornik radova sa simpozija Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918-1943). Zagreb, 2001, pp.623-635; Krišto, J. Narodna istraga Svete Stolice o postupcima hrvatskoga episkopata vezanima za vjerske prijelaze u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj - In: Croatica Christiana, god.26, 2002, br.49, pp.161-173; Krišto, J. Katolička crkva u Hrvatskoj politici u XX stoljeću. - In: Hrvatska politika u XX stoljeću, Zbornik. Zagreb, 2004.

⁵² Katalinić, K. Rađanje drđave: NDH, Tito, "hrvatsko proljeće" i 1991. Zagreb, 1994, p.114.

⁵³ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1 Crkveni problemi (Arhiva Hansa Helma), p.82, 101; Alexander, S. The Triple Myth..., p.60.

хърватски национализъм и на защитата на хърватските национални интереси. Той смята, че всеки народ има право на своя държава, макар че не се осмелява да се изказва открито за характера на режима, тъй като това би се изтълкувало като въвличане на Католическата църква в политическия живот на страната. Степинац призовава духовенството да стои настрана от партийните и политическите борби в Хърватия и да ограничи дейността си до пасторската работа. Макар че се придържа към каноничния закон, според който всеки режим е „даден от Бога” и следователно е легитимен, той си запазва правото да го критикува в духа на християнския морал и човешките права⁵⁴.

Твърде скоро след идването си на власт хърватските националисти заменят легалното управление с държавен терор. Със своята националистическа политика те са твърде далеч от образа на "праведните" католици. След като новите власти приемат расистката идеология на нацистите и започват кървава разправа с всички „национални врагове” и изстребване на цели етнически общности в НХД - сърби, евреи и цигани, църковният клир манифестира несъгласието си с тази практика. Докато нисшите духовни служители са по-податливи на усташкото влияние, Степинац и висшето духовенство остават настрана от държавната крайно националистическа политика. Между ръководството на Католическата църква и правителството на Павелич съществува истинско напрежение, като неговият интензитет нараства с времето⁵⁵.

Това, че доста духовници не симпатизират на усташите, не е поради неприемане на национализма, а поради крайните му форми на проявление, които характеризират усташкото управление през 1941-1945 г. Дори една от причините църквата да се разочарова от режима на Павелич е неговото отстъпление от хърватските национални интереси. Клерът скоро разбира, че Германия, и до определена степен Италия, контролират ситуацията в НХД,

⁵⁴ Bilandžić, D. Hrvatska moderna povijest. Zagreb, 1999, pp.183-184; Alexander, S. The Triple Myth..., pp.101-102, 107.

⁵⁵ Pavlowitch, S. Op.cit., p.101; Krišto, J. Katolička crkva i Nezavisna država Hrvatska..., Knj.1., p.368; Trifkovic, S. Op.cit., p.207.

докато Павелич е само техен наместник, който следва политиката им, за да се задържи на власт. Църковно-държавните отношения се влошават веднага след като става ясно, че усташките лидери се съгласяват с анексията на Далмация. Архиепископът отказва да замине с делегацията на Павелич в Рим, тъй като не желае да вземе участие в подписването на Римските договори на 17 май 1941 г., виждайки в тях пълна капитулация пред Италия⁵⁶.

Ръководството на Католическата църква не само не съдейства, но прави всичко възможно да спре преследванията в страната на етническа или расова основа. Загребският архиепископ осъжда и неведнъж открито протестира срещу усташките престъпления и политиката на етническо прочистване на хърватските земи. Той им се противопоставя с речи, проповеди, писма и изобщо с всякаква интервенция пред властите⁵⁷.

Църквата отхвърля извършвания геноцид над православно население в страната. Тя го възприема не като сръбско, а като християнско и защитава правото му на съществуване. Степинац протестира против антисръбските погроми и насилствените покатоличвания по време на Втората световна война. Той осъжда всяка политика на шовинизъм, расизъм и национална изключителност. Дори в заключенията на епископска конференция от 17-19 ноември 1941 г. се пледира на православните да се признаят всички граждански права, особено правото на свобода и собственост⁵⁸.

След като в държавата има сложен верски проблем, според духовниците той трябва да се реши внимателно от властите. В теоретичен аспект те посочват, че католическата държава не е верски ексклузивна – тя нито забранява, нито преследва другите вери. Степинац подсигурява подслон и храна за много сръбски сираци, помага на мнозина сърби да напуснат

⁵⁶ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1 Crkveni problemi (Arhiva Hansa Helma), p.52; Benigar, A. Alojzije Stepinac. Hrvatski Kardinal, Rome, 1974, Zagreb, 1993, p.482; Gitman, E. A Question of Judgment: Dr. Alojzije Stepinac and the Jews. - In: Review of Croatian History, II, 1, 2006, pp.65-66.

⁵⁷ Krišto, J. Katolička crkva u II svjetskom ratu..., pp.463-464; Pavlowitch, S. Yugoslavia, London, 1971, p.113.

страната, протестира срещу избиването им и масовите депортации по лагерите, както и срещу разрушаването на православните храмове⁵⁹.

Дискусионен в литературата е и въпросът за отношението на католическото духовенство към масовото покатоличване на православните сърби по време на Втората световна война в Хърватия. Старата теза в историографията гласи, че Католическата църква покровителства тези покатоличвания, защото те допринасят за нарастване на нейното влияние в страната и за увеличаване броя на католиците като цяло⁶⁰.

Вярно е, че политиката на покатоличване в НХД не е могла да бъде успешна, ако в нея не се ангажира част от католическото духовенство. То, особено нисшият клир, я посреща положително, вярвайки, че Католическата църква начело с папата е единствената "праведна църква" и че православните са "схизматици" и "отцепници", които трябва да се върнат в лоното ѝ⁶¹. Смяната на православно с католическо вероизповедание в НХД обаче е повече политически, отколкото религиозен акт, който се иницира от властите. Като институция Католическата църква не приема насилственото покатоличване, тъй като това противоречи на самата християнска религия. Каноническият закон забранява присъединяването към нея на хора, които не са запознати с нейните догми, или чийто мотиви за това са неискрени. Според канона смяната на религиозното вероизповедание е въпрос на лично убеждение и съвест и не може да се налага със силови методи върху никого. В тази насока още на 15 май 1941 г. Загребската архиепископия приема "Наредба", която да регулира покатоличванията⁶².

⁵⁸ HDA, f.1561, SDS, RSUP, Kut.5, 001.5, p.28.

⁵⁹ Benigar, A. Op.cit., p. 428; Mužić, I. Pavelić..., p.235.

⁶⁰ Patee, R. The Case of Cardinal Aloysius Stepinac. 1953, p.93, 173; Paris, E. Genocide in Satellite Croatia, 1941-1945. A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres. Chicago, 1961, p.101, 134, 175; Phodes, A. The Vatican in the Age of the Dictators, 1922-1945. New York, 1973, p.143.

⁶¹ Архив на Министерството на външните работи /АМВНР/, папка 40, оп.1аП, а.е.589, л.55; Alexander, S. Church and State..., p.30; Dedijer, V. Op.cit., pp.136-138.

⁶² Katolički list, br.4104, 15.V.1941; Hrvatska straža, br.20, 18.V.1941.

Духовният терор над православните обаче достига такива размери, че църквата, която по принцип е твърде внимателна в отношенията си с властите, реагира остро. Загребският архиепископ и висшият църковен клир публично осъждат насилствените действия на усташите. Всъщност смяната на религията е онзи въпрос, който предизвиква най-големия конфликт в църковно-държавните отношения в страната. Висшето духовенство изразява опасенията си, че кампанията по насилственото покатоличване ще завърши с провал, тъй като при промяна на обстоятелствата неискрено сменилите вероизповеданието си ще се отметнат от него. Така липсата на разбиране, показано от усташката власт в хода на покатоличването, ще навреди не само на църковната кауза в страната, но и ще накърни авторитета на хърватската държава⁶³.

Най-остра реакция на усташката политика на масово покатоличване са заключенията на епископската конференция от 17-18 ноември 1941 г. В тях се заявява, че решението на всички въпроси, които касаят преминаването на православни към католическата вяра, спада в компетенциите на католическата църковна йерархия, която единствена е овластена "по божие право" да издава разпоредби по тези въпроси. Това е пряко противопоставяне на намесата на усташките власти в духовните дела в страната. Изрично се отбелязва, че само онези могат да се приобщят към Католическата църква, които го правят по своя собствена воля⁶⁴. След конференцията Степинац се обръща с официално писмо към Павелич. Той пледира Поглавникът да се намеси за спиране на насието и да отстрани от власт "неотговорните лица", тъй като православната църква има своите искрени привърженици в страната, които не могат насилствено да променят религиозните си възгледи⁶⁵. В действителност още много други свещеници се опитват да помогнат на преследваните сърби в НХД, доколкото това е възможно в условията на установената диктатура.

⁶³ Maclean, F. Op.cit., pp.163-164.

⁶⁴ Petranović B., M. Žečević, Op.cit., v.1, pp.667-668.

⁶⁵ Krišto, J. Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj..., pp.465-466.

Дълги години в комунистическата историография, опитваща се да представи църквата като военнопредстъпна организация, изобщо не се споменава за ролята ѝ за спасяването на евреите в Хърватия по време на войната - особено тази на архиепископ Степинац и Рамиро Марконе (представителят на Светата столица в Загреб).

Под влияние на нацистките си съюзници усташите не третират евреите като граждани на НХД. Така съдбата им в страната е предопределена и се решава от нацистите. Дори отричането от юдаизма, което е определящото за евреите, не играе роля в случая. За усташите евреите не са просто религиозно-национална група, която при смяна на вероизповеданието си би променила и националността си, а малцинство, чиято съдба се решава в Берлин.

За разлика от отношението към сърбите, политиката на правителството спрямо евреите е неочаквана и шокираща, тъй като последните са добре интегрирани в хърватското общество, а и антисемитизмът не е характерен за хърватския идеологически живот в междувоенния период. Католическата църква е институцията, която оглавява недоволството на хърватите от държавната политика на масова ликвидация на евреите в страната, защото тя влиза в рязко противоречие с католическите принципи. Църквата е един от най-активните защитници на евреите в НХД и най-големият опонент на расизма в страната⁶⁶.

Има много документи, доказващи, че във военни условия архиепископът публично изобличава расистките теории, особено антисемитизма, подчертавайки, че всички хора, независимо от раса /евреи или арийци/ или национален произход, са „създадени от Бог по негов образ и подобие и са равни пред него”. Той защитава човешките им права, протестирайки срещу тяхното изстребване и масови депортации в концентрационните лагери⁶⁷.

⁶⁶ Krišto, J. Sukob simbola..., pp.418-419.

⁶⁷ HDA, f. 416, kut.1, f. 301681, pp.21-22; Gitman, E. Op.cit., pp.59-60.

Епископите се противопоставят на антиеврейските закони от 30 април 1941 г., оценявайки ги като копиращи немското расово законодателство. Те осъзнават, че в условията на диктатура единствената реалистична програма за действие е да се застъпят за евреите от смесените бракове и новопокръстените. Епископската конференция от 17-20 ноември 1941 г. се занимава обстойно с въпроса за евреите. Според решенията ѝ светската власт не може да се меси в свещеността на църковния брак, пък бил той и между “арийци” и “неарийци”⁶⁸.

Църквата е особено загрижена след 1943 г., когато повечето евреи са вече депортирани по лагерите. През пролетта се разгръща последната антиеврейска вълна в страната. Така, мекият и примирителен тон от писмата на Степинац до Павелич от 1941-1942 г. се изостря и в своите проповеди архиепископът вече открито се обръща към цялата нация, обявявайки се против расизма и дискриминацията. Но успехът му е само частичен и църквата не успява да се противопостави на политиката на Райха. Макар и да се спасяват някои евреи от смесените бракове, мнозинството от тях, включително покръстените, са изпратени по лагерите. Църквата не успява да облекчи и положението и на циганите в страната⁶⁹.

Мюсюлманите пък използват дадените им от властта привилегии и необезпокоявани преследват православните в Босна и Херцеговина, а после обвиняват католиците за извършените от тях престъпления. Католическата църква не може да не реагира на това, но го прави твърде внимателно, тъй като, според държавната пропаганда, мюсюлманите са неразделна част от хърватския народ. Само отделни свещенници и епископи изразят протести, които обаче не са особено ефективни⁷⁰. Степинац и опат Марконе реагират отрицателно на изграждането на джамията в Загреб през 1944 г.,

⁶⁸ Grbešić, G. Prjelazi židova u katoličkoj crkvi u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1941 do 1945. - In: *Croatica Christiana*, god.27, br.52, 2003, p.158; Alexander, S. *The Triple Myth.....*, p.69.

⁶⁹ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1.28, 22.12.1945, p.22.

⁷⁰ Krišto, J. *Sukob simbola.....*, p.420.

предупреждавайки, че това ще предизвика негативна реакция у католическото население⁷¹.

Друг особено деликатен въпрос за Католическата църква е този за Далмация. След 10 април 1941 г. в окупирания от италианците регион се прилага антихърватски терор. Чуждите власти настройват сърбите срещу хърватите, използвайки вековните им национални проблеми, и преследват всички противници на режима си, т.е. всички хървати-националисти, включително и усташи. Това, че италианците не се отнасят приятелски към хърватския народ, се вижда съвсем ясно от църковните извори. Те известяват за пълния хаос в региона, в който плячките, уволненията, интерниранията, масовите преследвания и убийства са всекидневно явление. Води се политика на италианизация. Въвеждат се “специални и извънредни” съдилища, които пращат хърватите по затвори и в италианските лагери в Италия, Албания, Черна гора и Словения, а други - на смърт. В затворите са изпращани дори католически свещеници⁷².

Католическата църква и лично Степинац не могат да не изразят протеста си срещу антихърватската политика на „съюзническа” Италия. И това правят във време, когато цялата усташка преса тръби за „най-сърдечните” и „приятелски” хървато-италиански отношения. Архиепископът протестира публично срещу жестокостите, извършвани от италианските групи срещу хърватското население в цялата италианска зона на окупация. Затова и отива неколкократно в Рим по време на войната, за да се бори за назначаването на хърватски католически епископи в тези региони. За духовенството е особено болезнено, че диоцезите Крък, Шибеник и Сплит са анексирани от италианците. То отказва да направи промяна в епископската

⁷¹ HN, br.1113, 19.VIII.1944; Pavelić, A. Džamija Poglavnika Ante Pavelića. Madrid, 1988, p.15; Mužić, I. Pavelić i Stepinac..., p.40.

⁷² NDH, br.3, 1.II.1947, p.3; Boban, L. Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943. Zagreb, 1985, p.166; Krišto, J. Postupci Talijana prema Hrvatima..., p.627.

юрисдикция в Далмация и Междумурието и да се изтегли от региона и моли Ватикана за съдействие в тази насока⁷³.

За католиците е особено тежко, че в налагането на властта си в Далмация италианците разчитат особено на сръбското население и не само че не пречат на четническата дейност, дори напротив - подпомагат я. По този повод Степинац многократно протестира пред италианския посланик в Загреб Цазертано. Той се грижи и за заточените хървати в италианските лагери и интервенира пред усташките и нацистките власти за тяхното освобождение⁷⁴.

Хърватските епископи от областта също протестират срещу италианските ексцесии и опитите за италианизация на Далмация, провеждана особено чрез основаването на италиански училища и създаването на пречки за водене на богослужение на хърватски език. Срещу тази културна колонизация епископите протестират пред всички институции, от които се надяват да намерят разбиране и помощ - губернатора на Далмация Джузепе Бастианини, държавния секретар на Св. Столица кардинал Маглионе, Степинац, Павелич, министри от усташките правителства и т.н. Особено активни в търсенето на правата на хърватското население на територията на своята епископия са шибенският епископ Милета, крчкският - Йосип Сребринац, мостарско-дуванийският - Алойзие Мишич, сплитско-макарският - К. Бонефачич и др. Те често се обръщат и към свещениците в своята епископия, изразявайки протеста си към италианската окупация и подчертавайки правото на хърватския народ да бъде суверен на териториите, които населява⁷⁵.

Епископите открито изразяват задоволството си от създаването на НХД. Те вярват, че през 1941 г. се е сбъднала мечтата на хърватите да имат своя национална държава. След навлизането на италианската войска в

⁷³ Alexander, S. Church and State..., p.59; Boban, L. Hrvatska u arhivima..., p.78.

⁷⁴ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1.28, 22.12.1945, p.19; Dnevnik nadbiskupa Stepinca, Danas, 7.VIII.1990, p.66; Razum, S. Sveta Stolica, Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u Hrvatskoj 1941-1945. - In: Fontes, v. 2, p.347.

⁷⁵ HDA, f.1561, SDS, RSUP, kut.7, 001.44, p.2, 4-5, 26; Krišto, J. Postupci Talijana prema Hrvatima..., pp.629-632; Alexander, S. The Triple Myth..., p.103.

региона, хората гледат на нея като на съюзническа армия. Когато обаче на 18 май 1941 г. Далмация е предадена на Италия, разочарованието сред населението е голямо. Италианците нараняват хърватските национални чувства, затова и част от епископите, като хърватски патриоти, реагират остро. Като законно правителство те признават това в Загреб, а не италианската власт⁷⁶.

В негативното отношение към Италия съвсем ясно личат патриотичните чувства на хърватските духовници. Те оглавяват съпротивата на хърватското население срещу италианския контрол и доминация и са единствените, които имат куража да протестират пред италианските власти и Ватикана, защитавайки преследваните и подложени на асимилация хървати в региона⁷⁷. Не случайно след италианската капитулация мнозина от духовниците са наградени и отличени с медали от усташката власт като „борци за НХД“, тъй като през целия военен период използват хърватския език в богослужението и работят за спасяване на заточените хървати в италианските лагери⁷⁸.

Като ответна реакция италианските власти правят всичко възможно да неутрализират политическото влияние на католическото духовенство. Те често го обвиняват заради националната му ангажираност. Известни са редица случаи на затворени или поставени „извън закона“ духовници заради политическата им дейност⁷⁹.

Духовенството протестира и заради унгарския терор в окупираните чисто хърватски земи /като Междумурие и Бараня/, както и в смесените региони на Бачка и Войводина. Унгарците установяват своя власт и водят политика на маджаризация. Хърватите са избивани, интернирани, разселвани, мобилизирани и т.н.

⁷⁶ HDA, f.1561, SDS, RSUP, kut.7, 001.44 , pp.48-50.

⁷⁷ Krišto, J. Postupci Talijana..., p.623, 631.

⁷⁸ HDA, f.1561, SDS, RSUP, kut.7, 001.44 , p.8, 11.

⁷⁹ Masucci, G. Misija u Hrvatskoj 1941-1946. Madrid, Valencia, 1967, p.48; Bezina, P. Franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja žrtve rata 1942-1948. Split, 1996, pp.148-149.

Освен италиански, в НХД се шири и немски терор, който трае до самия край на войната. На терените, където се борят с партизаните, германците опожаряват цели села и избиват населението или го пращат по усташки или нацистки лагери /като тези в Земун, Винковци, Сисак и Янкомир/. По-способните хървати се изпращат на работа в Германия, а останалите се избиват. Често при тези масови убийства загиват и свещеници.

Още от самото създаване на НХД Степинац е против огромното влияние на Германия върху политиката ѝ. Той открито се изказва против намесата на „чужди власти” във вътрешнополитическия живот на страната. Затова се държи доста резервирано към немците и поддържа само официални отношения с тях. Архиепископът се опитва да помага и на 200-те хиляди хърватски работници, принудени да работят в Германия и изпраща свещеници, които да извършват духовни служби сред тях. Той също се противопоставя и на немската практика да се държат колективно отговорни цели семейства, села и региони за актове на саботаж⁸⁰.

От есента на 1943 г. Католическата църква вече е в открит и остър конфликт с усташките и немските власти. Степинац директно ги обвинява като главни виновници за безредиците в страната. Той е уверен, че погрешната националистическа и авторитарна политика ще доведе в края на войната едновременно до краха на усташката власт и хърватската държава и затова и е така неуморен в борбата си срещу режима. Както и преди 1941, той е убеден, че опозицията му на властта е в интерес на хърватската нация⁸¹.

Проповедите на Степинац са толкова критични към усташката политика, че откъси от тях са ползвани от BBC /Би Би Си/ и другите медии на Съюзниците в пропагандата им. През март 1943 г. той пише на Павелич, че църквата „не се страхува от ничия власт, когато въпросът е за защита на

⁸⁰ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1 Crkveni problemi (Arhiva Hansa Helma), p.42; Horvat, V. Nadbiskup Alojzije cardinal Stepinac i totalitarni rezimi. - In: Obnovljeni zivot: časopis za religioznu kulturu, br.1-2, 1996, p.156.

⁸¹ Precla, J. Archbishop Stepinac in His Country's Church-State Relations, USA, 1990, p.38; Kazimirović, V. NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941-1944. Beograd, 1987, pp.280-281.

елементарните права на човека”⁸². Като последица, архиепископът е държан няколко дни под домашен арест и е атакуван от всички казионни вестници. Усташките власти забраняват на издателите да публикуват проповедите му. Духовенството обаче ги чете по време на службите си и само в Далмация над 80 свещеника са арестувани поради тази причина⁸³.

След италианската капитулация през есента на 1943 г. Степинац вече е сигурен, че същата съдба ще сполети и нацизма и неговия поддържник – усташкия режим. Освен че е против нацизма, архиепископът е и против югославизма. Той е за самостоятелна хърватска държава, тъй като, според него, само в нея хърватите могат да се радват на верска свобода⁸⁴. Той не спира да се надява, че Ватикана ще помогне на хърватите. От 1943 г. архиепископът споделя Ватиканския проект за създаване с помощта на англо-американците на католическа Дунавска федерация /начело с Хабсбургите/. Тя трябва да обхваща редица средноевропейски земи – Унгария, Австрия, Чехия, Хърватия и Словения и да бъде бастион против комунизма, нацизма и православието. В рамките на тази федерация духовенството вижда шанс да се запази формалната независимост на Хърватия⁸⁵. Заради грижата си за хърватската нация Степинац влиза в контакт с щаба на Съюзниците в Италия и ги моли да пощадят Загреб и други хърватски градове от бомбандировките през 1944 г. Затова германските и усташките власти го наричат „англофилския архиепископ” и не хранят симпатии към него⁸⁶.

Другата голяма опасност за католическото духовенство в Хърватия през военния период е комунизмът. На 14 януари 1942 г. архиепископът издава окръжно до духовенството, в което го призовава да оглави борбата

⁸² Maclean, F., *Op.cit.*, pp. 200-201; Krišto, J. *Narodna istraga Svete Stolice...*, p.169.

⁸³ HDA, f.1561, SDS RSUP, Kut.5, 001.1–Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, p.222; HN, 24-27.III, 1943; Alexander, S. *Church and State...*, p.39.

⁸⁴ HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1 Crkveni problemi (Arhiva Hansa Helma), p.11.

⁸⁵ ЦДА, ф.176, оп.20, а.е.363, л.164; HDA, f.1561, SDS RSUP, Kut.5, 001.1–Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ, pp.219-221; kut.22 – 013.0.2, p.318; Kut.83, šifra 001.1 Crkveni problemi (Arhiva Hansa Helma), pp.8-9, 43-44, 52, 54, 111.

⁸⁶ HDA, f. 416, kut.55, p.213, 223; Krišto, J. *Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj...*, p.470.

против партизаните. През последните месеци от съществуването на НХД Католическата църква критикува остро и двата тоталитарни режима на 20 в. – нацисткия и болшевишкия, което има сериозни политически последици за нея в дълготраен аспект.

За Степинац обаче четническата опасност е по-голяма от комунистическата, тъй като при победа партизаните биха ликвидирали главно свещениците и интелигенцията, докато четниците биха изстребили цялото хърватско население от смесените региони. В това отношение архиепископът изхожда от хърватските национални интереси. През май 1943 г. той вече изразява тревогата си, че Католическата църква ще бъде подложена на истинско „мъченичество” в случай, че Хърватия отново бъде дадена на сърбите. Ако има страна от военния конфликт, с която Степинац не поддържа никакви връзки през военния период, това са крайно националистически настроените четници на Дража Михайлович⁸⁷.

Към края на войната Ватикана настоява Католическата църква в Хърватия да поддържа контакт и с партизаните, за да може в случай, че те завземат властта, да има отворена врата за комуникация с бъдещия режим. Някои духовници са в такава опозиция на усташите, италианците и четниците, че дори приветстват идването на власт на партизаните. Това се случва с някои епископи от Далмация – Пушич от Хвар, Милета от Шибеник, Бонефачич от Сплит, Манзони от Задар и др., които изразяват задоволството си от освобождението на региона и присъединяването му към Хърватия⁸⁸.

Притиснатата между идеологията на нацизма, комунизма и крайния хърватски национализъм /усташизъм/, Католическата църква няма голям избор през военния период и ѝ се налага да балансира. Отделни нейни привърженици стават поддръжници на всички тези ширещи се в региона

⁸⁷ Kazimirović, V. Op.cit., p.280; Nikolić, V. Pred vratima domovine. Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori. Zagreb, 1995, p.322.

⁸⁸ HDA, f.1561, SDS RSUP, Kut.5, 001.1–Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNJR, p.225; Alexander, S. Croatia: The Catholic Church and Clergy, 1919-1945. - In: Catholics, the State and the European Radical Right, 1919-1945 (ed. by Richard J. Wolff and Jory K. Hoensch). Boulder, Colorado, 1987, p.60.

идеологии. Църквата играе променливи „политически игри” през 1941-1945 г. и е трудно да се проследи еволюцията в нейната позиция спрямо всички играчи на политическата сцена. Затова Степинац не трябва да бъде сравняван със сръбския патриарх Гаврило. Докато последният и Сръбската православна църква са праволинейни и следват твърда линия на съпротива срещу окупаторите-нацисти, то Степинац е в много по-деликатна позиция и му се налага да лавира с цел да запази както собствения си престиж, така и този на църковната институция, която представлява.

При създадения усташки авторитарен режим в страната няма партия или политическа сила, която да оглави опозицията. Двете най-големи обществени и политически сили –Католическата църква и Хърватската селска партия остават сравнително пасивни през 1941-1945 г. Отначало и Степинац и Мачек подтикват населението да подкрепи усташкия режим, надявайки се на по-добро бъдеще. След като обаче се разочарова от новата власт, Мачек се оттегля от политическата сцена, а Степинац и църквата поемат ролята на опозиция на режима, макар че нямат опит в политическия живот на страната⁸⁹.

Архиепископът има три основни алтернативи по време на войната: едната е да напусне Хърватия; втората е да остане в страната, където да се държи открито опозиционно и по този начин да предизвика немците да го отстранят от поста му и да го заменят с някой колаборационист; третата е да бъде в „тиха опозиция” на режима, при която би могъл да помогне на своя народ. Степинац избира последния вариант. Той не желае да загуби контакт с Поглавника, защото само той му дава възможност да оказва поне частично влияние върху държавните дела, и особено - да тушира крайните националистически ексцесии на режима⁹⁰.

За църквата е трудно да заеме една обща, официална позиция по отношение на усташкото управление, тъй като в средите на духовенството

⁸⁹ Jelavich, B. Op.cit.,. Vol.2, p.264.

⁹⁰ Eterovich, F. The Case of Cardinal Aloysius Stepinac. – In: Journal of Croatian Studies, v.2, 1961, pp.145-146; Krišto, J. Katolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj..., p.473.

няма консенсус по този въпрос. Сред тях има както поддържници, така и противници на властта. И докато някои от представителите на нисшето духовенство са по-податливи на усташкото влияние, то архиепископът и висшият клир твърдо опонират на държавната националистическа политика и доктрините на тоталитаризма, които превръщат НХД в "царство на терора". Броят на водещите епископи, които симпатизират на режима, е сравнително малък и като организация църквата не заема проусташка позиция.

В отношението си към властта, дори висшият клир преминава през различни фази на сътрудничество или конфронтация, така че е трудно еднозначно да се определи характера на отношенията между Католическата църква и усташката власт през военния период. След първоначалния етап на подкрепа следва фаза на охлаждане в църковно-държавните отношения, за да се стигне до онази конфликтна ситуация, при която властта се колебае между физическата ликвидация на архиепископа или неговото отстраняване⁹¹.

Няма съмнение, че през 1941 г. Католическото духовенство подкрепя създаването на хърватската национална държава, но не и конкретния усташкия режим. Това са две различни неща, които, за съжаление, често са смесвани в историческата литература. Духовниците искат да видят нацията си освободена от сръбска доминация, живееща в своя собствена национална държава. В тази насока те споделят мнението на основната част от своите сънародници. Католическата църква подкрепя хърватите в борбата им за свобода и независимост. Тя защитава съществуването на хърватската държава като факт, въпреки че функционирането на нейното правителство е далеч от идеала ѝ за мир, ред и справедливост. Въпреки че клирът като цяло предпочита да стои настрана от политиката, някои от духовниците имат силни патриотични чувства. Затова и ентузиазмът им по отношение на основаването на НХД рязко спада още през май 1941 г., когато Павелич подписва с Мусолини непопулярните Римски договори. Степинац отказва да акомпанира Павелич в пътуването му до Рим и от този момент насетне

⁹¹ Krišto, J. *Sukob simbola...*, pp.415-416.

църковно-държавните отношения стават твърде резервирани и на моменти - дори враждебни.

Архиепископът не е добре приет нито сред усташите, нито сред немците. Дори след 1943 г., когато е вече в по-добри отношения с правителството /с цел запазване на НХД/, той не престава да критикува политиката му. Това, което не е ясно видимо за обществеността, но се доказва от наличния изворов материал, е, че хърватските националисти не получават безусловно подкрепата на Католическата църква в страната, въпреки че тя е национална институция, която през годините на чуждо подтисничество защитава хърватските национални интереси. И ако се сравни национализмът на усташите и на Католическата църква, то ще се установи, че последният е не само по-умерен, но е и по-искрен и се радва на подкрепата на хърватската нация. Католическата църква отказва да направи каквато и да е промяна в епископската юрисдикция на Далмация и Междумурието, с което се явява единствената официална институция в страната, която не признава анексията им от чуждите сили (Италия и Унгария) и продължава да се грижи за населението на тези окупирани хърватски територии. Тя не се примирява и с чуждата (германска и италианска) окупация на НХД.

Престижът на Католическата църква е толкова голям в хърватското общество, че с враждебността си към нея усташите губят популярност и отблъскват голяма част от традиционно религиозното хърватско население от своята политика. Те се оказват сами, изправени срещу една обща опозиция, която през 1941-1945 г. се ръководи именно от Католическата църква. По време на авторитарното управление на хърватските националисти църквата се оказва единствената институция, която издига гласа си в защита на нарушаваните човешки права. Усташите не вземат под внимание съветите на Степинац за “мир” и “братство” и резултатите се оказват фатални за съдбата на НХД.

Същевременно обаче архиепископът е принуден да поддържа официални отношения с усташките власти. Католическата църква не

протестира открито пред обществеността срещу усташката крайно националистическа политика. Това е и поводът за обвиненията и многобройните съдебни присъди след 1945 г. и дава храна за масовите историографски фалшификации десетилетия наред. Причината за това може да се търси в обстоятелството, че военно-авторитарният режим на Павелич е безскрупулен в разправата си с всички опоненти. Дори най-меката форма на съпротива се наказва със смърт или изпращане в концентрационен лагер, от който малцина се завръщат. Усташите хранят известна неприязън към Степинац, но в същото време изпитват респект към голямата му популярност и влияние в страната⁹².

Често в историческата литература се поставя въпросът дали духовниците е трябвало да допуснат да бъдат въввлечени в религиозната политика на властите, и най-вече в процеса на насилствени покатоличвания. Той обаче не бива да се изважда от контекста на събитията в Хърватия в годините на Втората световна война. При условията на създадената усташка авторитарна машина, насилия, хаос и масови убийства, едва ли епископите са могли да постъпят по друг начин. Това, че те се осмеляват да се противопоставят на Павелич по някакъв начин, е твърде смела за времето си постъпка.

Църквата добре разбира, че не бива да влиза в открита конфронтация с усташите, ако иска да запази позицията си в държавата. Противоречията на Степинац с режима остават скрити за обществеността и официално отношенията между църквата и правителството не се прекъсват. Така църквата се опитва да оцелее в условията на военния режим. Единственото, което тя може да направи, е да води задкулисни борби, да оказва материална помощ на нуждаещите се и да упражнява натиск върху държавните дейци и лидерите на усташкото движение, които могат да предотвратят или поне смегчат преследванията в страната по национален или расов признак.

⁹² Eterovich, F. Aloysius Cardinal Stepinac: A Spiritual Portrait. New York, 1970, pp. 145-146.

Фактът, че Степинац не се опълчва открито на властите, донякъде се дължи и на обстоятелството, че Католическата църква е в привилегирована позиция в Хърватия и то за първи път от 1918 г.. Каквато и политика да водят усташите, те, в крайна сметка, са католици, а страната е с преобладаващо католическо население и това не може да не се отчете от църковните власти в страната. Режимът е хърватски и прокатолически. Това още повече се откроява на фона на дългогодишното сръбско управление над хърватските земи. Ситуацията в НХД не е в разрез с интересите на църквата. Затова и тя остава относително пасивна по време на войната, поради което е и обвинявана в “благосклонен неутралитет” към усташките власти⁹³.

Друга причина църквата да не скъса официалните си отношения с режима е, че тя не е политическа институция и не би трябвало да се меси в политиката, а да се занимава с духовните въпроси в страната. Църквата в Хърватия е консервативна и традиционна институция. Според християнското учение /каноническия закон и наложената практика/ тя трябва да се разбира с властите и да търси “модус вивенди” с тях. Единствената легална власт на хърватска територия през военния период е усташката - следователно църквата не може да не я приеме.

Католическата църква е изправена пред алтернативата да заеме страната на една от воюващите армии на територията на НХД – усташа, четници (които са анти-хърватски и анти-католически настроени) или партизани (които са атеисти и са против всяка религия). Както се вижда, това не предлага голям избор и духовенството предпочита най-малкото зло, което за момента представлява усташката власт. Църквата е за независима хърватска държава и не губи надежда, че усташите ще паднат от власт и страната ще има легитимно управление след края на войната. При това комунистическата опасност е толкова реална, особено след 1944 г., че Католическата църква предпочита да не се изправи в опозиция на властта –

⁹³ Alexander, S. The Triple Myth..., pp.2-3.

това само би разклатило устоите на държавата и би открило пътя на партизаните към властта.

Трудно е да се даде обективна оценка за дейността на хърватския архиепископ по време на войната. Ситуацията е толкова комплицирана, че и до днес е невъзможно да се отговори еднозначно на въпроса каква е ролята на Католическата църква в хърватската история през този период. Изследователите нямат достъп до целия арсенал документация, особено църковната. Доста извори се публикуват след процеса срещу Степинац през 1946 г., но тяхната обективност е под въпрос. Затова и в историографията битуват крайните възгледи за Степинац като „военнопръстѣпник” /сръбски/ или „свѣтец” /хърватски/, които очевидно са крайно прѣсилени и най-вероятно истината лежи някъде по средата.

Сигурно е едно - че архиепископът не подкрепя и не участва в прѣстѣпленията, извършвани на хърватска територия. Същевременно той не е достатъчно настоятелен в критиката си към режима, както и към онези членове на католическата йерархия, които участват в ексцесиите и терора. Това архиепископът прави, както поради духа на времето – хаоса през войната и авторитарния режим, така и поради факта, че църковната йерархия не е единна и има различни политически прѣдпочитания. Степинац е искрен католик и хърватски патриот, който иска да възтържествува каузата на Католическата църква в собствената му родина. Той споделя стремежа на режима към свобода и независимост, но отхвърля крайните средства, с които той си служи, за да постигне тази цел. Така архиепископът споделя стратегията, но не и тактиката на усташите. Затова на моменти ги подкрепя, а в други - критикува.

Вярно е също така, че Степинац се опитва да държи църквата далеч от политиката и под свое пряко подчинение, както и че не е твърде успешен в това си начинание. Междувоеенният и военният период са твърде бурни в политическо отношение, за да може духовенството да заеме неутрална позиция. Хърватското недоволство от сръбската диктатура през

междувоеенния период достига такива размери, че духовниците не могат да останат настрана от него и мнозина са заразени от ширещия се хърватски национализъм. По време на войната Степинац се опитва да му придаде умерен характер и донякъде успява.

Светата столица също десетилетия наред е обвинявана в историографията за поддръжката, която оказва на усташкия режим. Тази теза днес също търпи сериозна критика. Ватикана следва утвърдената си политика на непризнаване на нови държави, възникнали във военно време и затова официално не признава НХД, но изпраща свой представител в страната (обаче не към хърватското правителство, а към епископата). Така той не нарушава каноничните правила, а има възможност да защитава интересите на католиците в Хърватия⁹⁴.

Неправилна е и дълго поддържаната в историографията теза, че Ватикана подкрепя и насърчава масовите покатоличвания в НХД. Истина е, че в началото Светата столица ги одобрява, но това е естествено, тъй като по този начин се увеличава броят на католиците в страната. Твърде скоро обаче Ватикана започва да се противопоставя на усташката политика на насилствени покатоличвания. Неговите служители започват остро да критикуват усташите и да формират негативното си отношение към техния режим⁹⁵.

Всъщност нито Католическата църква в НХД, нито Ватикана могат да приемат факта, че Павелич се опитва да постави църквата под свой контрол. Въпреки че използва силата на католицизма и слага външен католически етикет на цялата си дейност, той няма намерение да засилва църковните позиции в страната. Известно е, че авторитарните диктатори не толерират силни и самостоятелни държавни или обществени институции, каквато е църквата.

⁹⁴ Krizman, B. Pavelić u bjekstvu. Zagreb, 1986, p.38.

⁹⁵ Alexander, S. Church and State..., p.30; Krišto, J. Vjerski prijelazi u NDH..., pp. 238-239.

Степинац е против всеки режим, който би оспорвал позициите на Католическата църква – дори усташкия, чиято идеологическа католическа линия не е под съмнение. Новата власт ползва католицизма за свои теснополитически цели, като средство да наложи властта си и да я популяризира сред масите. Степинац е наясно, че усташите се опитват да подчинят църквата и биха жертвали нейните интереси заради своите. Архиепископът не може да приеме диктаторските мерки на управление на Павелич, които с течение на времето стават все по-драстични и вече засягат интересите на църквата⁹⁶.

Истинските отношения между властта и духовенството през 1941-1945 г. са трудно доловими от официалните изявления. Още с пристигането си в Загреб, усташите не са доволни от факта, че духовник с умерени национални и политически възгледи като Степинац оглавява Католическата църква. Павелич показва отношението си, като посещава само един път катедралата през целия военен период. Ватиканът отказва да признае както него, така и държавата му, а духовенството на моменти открито се изказва против усташкия режим⁹⁷.

От есента на 1943 г. националистите вече са в остър конфликт с Католическата църква. Никой друг освен Степинац не се осмелява да критикува публично усташката идеология и политика. Това е недопустимо при един авторитарен режим, който налага строга цензура върху всяка мисъл, изразена в общественото пространство. Има случаи, когато след критичните си проповеди, архиепископът е поставян под домашен арест, а животът му на няколко пъти е застрашаван. Правителството три пъти настоява пред Ватикана да го отстрани от архиепископския пост⁹⁸. Властите често

⁹⁶ Masucci, G. Op.cit., p.32; Mužić, I. Hrvatska politika...., p.246.

⁹⁷ HDA, f.1561, SDS RSUP, Kut.5, 001.1–Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNJRJ, p.202a; Čulinović, F. Okupatorska podjela..., p.342.

⁹⁸ Cecelja, V. Moja sjećanja na uzoritoga zagrebačkog nadbiskupa Stepinca – In: Hrvatska revija, 4, (160), 1990, p.713; Mužić, I. Pavelić i Stepinac...., p.78.

отстраняват онези духовници, които са им в опозиция – някои са пращани в затвори или концентрационни лагери, включително и в Ясеновац⁹⁹.

За да поставят духовенството "на място", в своята идеология усташите изрично подчертават разликата между католическа и клерикална държава. За тях клерикаризм означава "управление на клира" и въвличане на църквата в държавната политика. Усташите ясно заявяват, че "клерикалната държава не е идеал за католическа държава". Те изразяват становището си, че църквата и духовенството не са призвани да управляват държавата, нито да се стремят към светска власт. Тяхната задача е да се занимават с духовните въпроси, докато властта е в компетенцията на държавата¹⁰⁰.

Във връзките си с Католическата църква усташите не отиват до крайност и дори самите те не обявяват своето движение за религиозно или католическо. В пресата открито се заявява: "Усташеството не е прокатолическо... , не е верско движение"¹⁰¹. Усташкият режим си остава подчертано светски. Новите управници прокламират своята преданост към католическата вяра, но това по-скоро е декларация за хърватска културна идентичност, отколкото истинско религиозно обвързване. За хърватските националисти католицизмът има значение главно като част от хърватската национална традиция и основен отличителен белег от православно християнство. Усташите уважават църквата дотолкова, доколкото тя представлява традиционна, национална, социална, селска и семейна ценност. Но те не биха приели църква, която не би се съобразила и приспособила към техния националистически възглед за Хърватия¹⁰².

В страна като НХД, в която живеят разнородни религиозни общности, е повече от необходимо да се осигури свобода на вероизповеданието. Отношението на усташките политици към религиозния въпрос не отговаря на

⁹⁹ Така например, след като духовника Павел Лончар изразява несъгласие с усташките престъпления, през август 1941 г. той е заловен и осъден на смърт. Вж. HDA, f.1561, SDS, RSUP SRH, Kut.83, šifra 001.1.28, 22.12.1945, pp.21-22.

¹⁰⁰ Katolički tjednik, br.26, 29.VI.1941.

¹⁰¹ Цит. по Sadkovich, J. Op.cit., p.151.

¹⁰² Djilas, A. Op.cit., p.114, 117, 209; Alexander, S. The Triple Myth..., p.1.

националните интереси на хърватския народ. Въпреки че на теория се проповядва, че църквата и държавата не бива да се намесват една на друга в работата, и че е нужно да се даде свобода на вероизповеданието и съвестта в НХД, това на практика не се реализира. Новите хърватски управници използват католицизма като елемент на своята национална политика. Те се намесват изключително драстично в духовния живот на страната, което се оказва пагубно и за самите тях. Опитът да се ликвидира православието в НХД и тя напълно да се "католицизира", за да се отграничи от православна Сърбия, завършва с пълно фиаско в края на войната¹⁰³.

¹⁰³ Korski, I. Hrvatski nacionalizam. Clanci i eseji. Buenos Aires, 1983; Zagreb, 1991, pp.262-263.